basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

TSHIVENḒA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI ḼA U THOMA (P1)

SHUNDUNTHULE/FULWI 2026

TSUMBANḒILA YA U MAKA

MARAGA: 70

Tsumbanḓila iyi ya u maka i na masiaṱari a 9.

Vhuṋe ha khanḓiso ho vhaledzwa *Iyani kha siaṱari ḓi tevhelaho*

KHA VHA PFESESE:

- **Memorandamu uyu u tou vha tsumbanḓila fhedzi ya u thusa vhaṱoli/vhamaki.**
- **Ngauralo, a u tei u vha ambadzifhele nga woṱhe lini.**
- **Phindulo dza vhagudi dzi tea u sedzwa u ya nga vhukoni ho ṱaniwaho kha phindulo yeneyo.**
- **Phindulo dzi tea u eliwa nga u angaredza, nahone mbuno dzi ṅewe ho teaho zwi tshi tevhedza maga o dzhiiwaho kha muṱangano wa ndinganyiso.**
- **Memorandamu uyu u ḓo thoma wa dzulelwa dzulo nga vhoṱhe vha kwameaho musi u ṱola/maka hu sa athu u thoma.**

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONḒIVHO

NDAELA KHA VHAṰOLI/VHAMAKI

Maga a u ṱola/maka tholokanyonḓivho:

- Ngauri ndivho i kha u pfesesa, mupeleṱo wo khakheaho na vhukhakhi ha luambo kha phindulo zwi songo ṅewa ndaṱiso nga nnḓa ha musi vhukhakhi honoho vhu tshi thithisa kupfesesele/u shandula zwi ambwaho. (Honeha, vhukhakhi vhu ḓi fanela u sumbedzwa).
- Arali mulingiwa a shumisa maipfi a luambo luṅwe lune a sa khou lingwa khalwo, kha vha tsinye iṱo kha maipfi ayo, nahone arali phindulo i tshi kha ḓi pfala, hu songo vha na ndaṱiso. Honeha, arali ipfi ḽi bvaho kha luṅwe luambo lwo shumiswaho kha tshibveledzwa nahone ḽa lavhelelwa kha phindulo, izwi zwi a ṱanganedzea.
- Kha **mbudziso dzo vuleaho**, a hu na maraga dzine dza fanela u avhelwa kha EE/ HAI kana NDI A TENDA/A THI TENDI. Tshiitisi/Thikhedzo/ṱhuṱhuwedzo ndi zwone zwine zwa fanela u sedziwa.
- A hu na maraga dzine dza fanela u avhelwa kha NDI NGOHO/A SI NGOHO kana MBUNO/KUHUMBULELE. Tshiitisi/Thikhedzo/ṱhuṱhuwedzo ndi zwone zwine zwa fanela u sedziwa.
- Musi phindulo ya ipfi ḽithihi yo lavhelelwa hone mulingiwa a ṅea fhungo ḽoṱhe, kha a ṅewe maraga **tenda fhedzi** ipfi ḽo lavhelelwaho ḽo talelwa kana ḽo sumbedzwa.
- Musi mbuno mbili/tharu dzi tshi ṱoḓiwa, ngeno nnzhi dzo ṅekedzwa, kha vha make **fhedzi** mbili/tharu dza u thoma.
- Kha vha ṱanganedze u fhambana ha nyambotavhi.
- Kha mbudziso dza u nanga kha zwinzhi, kha vha ṱanganedze ZWOṰHE, ḽeḓere ḽi livhanaho na phindulo yone NA/KANA phindulo yo ṅwalwaho nga vhuḓalo.

MBUDZISO YA 1

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA A

1.1 - A tshi tshe na mahothi.
- Mafasitere o kwashekana.
- Tshi vho nga dumba.

[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho.]√√ (2)

1.2 - U ṅwalekanya maṱamba kha mbondo dza tshikolo.√
- U phulekanya bodo dza u ṅwalela nga tshibigiri.√ (2)

1.3 Ndi ngauri vha fhisa ofisi i dzulaho dzibugu.√√ (2)

1.4 - Vha fara mitangano i sa fheli.
- Vha pora ofisi ya ṱhohoyatshikolo nga matombo.
- Vha ita mabando.

[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho]√√ (2)

1.5 - Tshikolo tsha Fhaṱani tsho valwa.
- Muhasho wa Pfunzo wo hana u ṋetshedza vhagudi kilasi thendeleki mafanedza.
- Vho hana u ṋetshedza vhagudi zwiendedzi zwa u ya tshikoloni tsha kule.

[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho.] √√ (2)

1.6 Ndi u sumbedza uri a vha tsha ḓo dovha vha tikedzana kha zwiito zwa u tshinyadza ndaka.√√ (2)

1.7 C/Vho vha fara.√ (1)

1.8 - Vhagudi vha buba hu tshe nga matsheloni.
- Vhagudi vha swika vho neta.
- U badela zwiendedzi.
- U badela u dzula miḓini i si ya havho.

[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho.] √√ (2)

1.9 U lemala na u tshinyadza ndaka zwi a dzhenisa vhathu khakhathini.√√ (2)

1.10 Ee./Ndi a ima nae ngauri:
- Vho-Lilani na vhaṅwe vhabebi vho ṱuṱuwedza vhana u tshinyadza ndaka fhedzi ha fhedza ho farwa vhone vha vhoṱhe.√√ (2)

1.11
- Vhaswa kha vha futelele kha zwa pfunzo.
- Vha songo tshinyadza ndaka
- Vha tea u thetshelesa vha tshi kaidzwa, vha songo lemala.
- Kha vha ṱutshele kule na u tshutshudzanela u ita zwo vhifhaho.

[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho.]√√ (2)

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

1.12 Mufodi u khou ri ṱanela tshikolo tshi sa ṱhogomelwi, tsho ṱahalaho na luhura lwo waho.√ (1)

1.13
- Vhagudi vha tea u ita mafulo a u tsireledza ndaka ya muvhuso.
- U ṱuṱuwedza vhagudi uri vha vhe tshipiḓa tsha foramu ya mapholisa.
- U fuṋza vhagudi nga ha ndeme ya u ṱhogomela tshikolo.

[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho]√√ (2)

1.14 - Ndi pfa ndi tshi vhaisala/pfa vhuṱungu√ musi ndi tshi vhona u sa londotwa ha ndaka zwi vhaisaho lushaka musi zwi tshi kwama nyaluwo ya pfunzo dza vhagudi.√ (2)

1.15
- Thundu dza tshikolo dzi nga tswiwa.
- Zwifuwo zwi nga dzhena dzharaṱani ya tshikolo zwa tshinyadza.
- Mafobvu a nga dzhena a ḓihahedza.
- Hu nga vha na u thithisea kha u langa kudzhenele kwa tshikolo na ngudo.

[MBILI fhedzi dzi pfalaho]√√ (2)

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B

1.16 - Zwoṱhe zwi khou amba nga ha u tshinyadza ndaka ya tshikolo.√
- Tshibveledzwa tsha A tshi khou amba nga u kwashiwa ha mafasiṱere, mahothi, u ṅwalekanya dzimbondo dza tshikolo, dzibodo dzo phulekanywaho nga zwibigiri na u fhisiwa ha ofisi ya dzibugu ngeno tshibveledzwa tsha B tshi sumbedza tshikolo tsho litshedzelwaho, tshi sa khou londiwaho lune na ḓaraṱa/luhura lwa tshikolo lwo wa.√ (2)

ṬHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI

MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI AṄU

Kumakele kwa manweledzo

U ṱola/maka hu tea u ḓisendeka kha zwo vhudziswaho, hu litshiwe izwo zwi songo vhudziswaho.

Manweledzo a tea u makiwa nga nḓila i tevhelaho:

- **Kuavhelwe kwa maraga**:
  - Maraga dza 7 kha mbuno dza 7 (Maraga 1 kha mbuno).
  - Maraga 3 ndi dza luambo.
  - Ṱhanganyelo ya maraga: 10
- **Kuavhelwe kwa maraga musi mulingiwa a songo anulula/kopolola maipfi o tou ralo:**
  - Mbuno dza u bva kha 1–3 dzi re dzone: avhelani maraga 1
  - Mbuno dza u bva kha 4–5 dzi re dzone: avhelani maraga 2
  - Mbuno dza u bva kha 6–7 dzi re dzone: avhelani maraga 3
- **Kuavhelwe kwa maraga dza luambo musi mulingiwa o anulula/kopolola maipfi o tou ralo:**
  - Khouthesheni dza u bva kha 6–7: ni songo avhela maraga dza luambo
  - Khouthesheni dza u bva kha 4–5: avhelani maraga 1 ya luambo
  - Khouthesheni dza u bva kha 1–3: avhelani maraga 2 dza luambo

PFESESANI:

- **Tshivhumbeo**

  Naho manweledzo o ṅwalwa nga tshivhumbeo tsho khakheaho, a tea u ṱolwa.

- **Tshivhalo tsha maipfi:**
  - Vhamaki vha tea u khwaṱhisedza tshivhalo tsha maipfi o shumiswaho.
  - Vha songo ṱusa maraga arali mulingiwa a songo sumbedza tshivhalo tsha maipfi, kana arali tshivhalo tsha maipfi tsho sumbedzwa tsho khakhea.
  - Arali tshivhalo tsha maipfi tsho fhira, kha vha vhale u swika kha fhungo ḽa u fhedzisa ḽi re ntha ha tshivhalo tsho tetshelwaho, vha litshe ayo maṅwe a manweledzo o salaho.

    Manweledzo a re mapfufhi fhedzi o faredza mbuno dzoṱhe dzi ṱoḓeaho ha tewi u ṋewa ndaṱiso.

PHINDULO: TSHIBVELDZWA TSHA C

NO	KHOUTHESHENI	NO	MBUNO
1	'U sa ṱoḓa u lingedza kha vhutshilo uri muthu ẓwi mu nakele. Vhathu vhane vha ḓifunga vha a fhedzisela vho bvelela.'	1	U sa lingedza.
2	'Muswa a sa ḓidzhenisi kha u lilela u swikela bono ḽawe ha nga vhi na mvelelo dzavhuḓi.'	2	U sa ḓidzhenisa kha u swikela bono.
3	'Muswa ane a sa ḓivhe nḓila ye a fara, a sa ḓivhi zwine a tea u vha zwone vhutshiloni u nga sa bammbiri ḽine ḽa sokou hwalwa nga muya.'	3	U sa ḓivha vhuyo hawe vhutshiloni.
4	'Vhathu vhanzhi vha balelwa u wana zwine vha khou ṱoḓa nga nṱhani ha u sa vha na lutendo, ndi ẓwone zwine zwa ita uri vha xedze khii ya u ḓivulela mavothi a vhutshilo havho.'	4	U sa vha na lutendo.
5	' Muswa a songo dzula a peta zwanḓa nga u vhona hu na zwiṅwe zwine zwa mu thithisa kha u bveledza bono ḽawe.'	5	U dzula a peta zwanḓa.
6	'U lindela tshifhinga tshone tshone zwi khakhisa muswa kha kuhumbulele kwone.'	6	U lindela tshifhinga tshone tshone zwi a khakhisa.
7	'Vhubva na u sa kona u ḓibveledzisa ndi swina ḽihulwane ḽa muswa. Vhaswa vhanzhi vha ḓitika nga vhabebi vha hangwa uri na vhone vha tea u ḓiimisa.'	7	U vha mubva.

TSHIVHUMBEO TSHA PHARA

PFESESANI: Iyi i tou vha tsumbo; mulingiwa ha lavhelelwi u tou i bvisa yo tou ralo kokotolo lini.

U sa lingedza zwithu zwiswa ha muswa vhushiloni zwi mu thivhela u bvelela. U sa ṱoḓa u swikela kha u ḓidzhenisa kha bono ḽawe. U sa ḓivha hune wa khou livha hone kha vhutshilo zwo vhifha. U sa tenda uri zwi a konadzea uri u nga bvelela zwi khakhisa muswa. U dzula muswa a sa iti tshithu a zwi thusi. U imela tshikhathi tshine tsha tou pfi ndi tshone-tshone zwi a khakhisa muswa. U teledza u ḓibveledzisa zwi na masiandaitwa a si avhuḓi zwa dovha zwa vha tshikhukhulisi kha muswa.

[Maipfi: 90]

ṰHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO

Maga a u ṱola/maka

- Mupeleṱo:
  - Phindulo ya ipfi ḽithihi i tea u ṅewa maraga naho mupeleṱo wo khakhea, nga nnḓa ha musi vhukhakhi uho vhu tshi shandukisa ṱhalutshedzo ya ipfi ḽeneḽo.
  - Kha phindulo ya fhungo ḽo ḓalaho, vhukhakhi ha mupeleṱo vhu tea u ṅewa ndaṱiso arali vhu kha tshivhumbeo tsha luambo lwonolwo lu lingiwaho ngalwo.
  - Hune ha lingiwa pfufhifhadzo ya ipfi (aburivesheni), phindulo i tea u ṅewa i kha mupeleṱo wonewone.
- Zwivhumbeo zwa mafhungo zwi tea u vha zwi kha ḓivhafhungo/girama yoneyone nahone yo ṅewa i kha mafhungo o fhelelaho/kana sa zwi ananaho na ndaela.
- Kha mbudziso dza munangelo, kha vha ṱanganedze ZWOṰHE, ḽeḓere ḽi tshimbilelanaho na phindulo yone NA/KAṄA phindulo yo ṅwalwaho nga vhuḓalo.

MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA D

3.1 Ndeme ya u shumisa fonto khulwane ndi ya u kunga vhathu uri vha ḓe vha gude vhutsila.√ (1)

3.2 Khungedzelo iyi yo livhiswa kha vhathu vhane vha takalela u guda nga ha vhutsila/vhane vha funa u oliwa vha bva vho tou ralo.√ (1)

3.3 Musi muoli a tshi ri vha ḓo huma vha na tshintshi i si na vhukono.√ A zwi konadzei uri muthu muṅwe na muṅwe a hume a na tshintshi ngeno ri sa ḓivhi uri mutengo ndi vhugai na uri ene o fara vhugai tshikwamani tshawe.√ (2)

3.4 **Ḓivhona**,√ Ṅwana o **ḓivhona** nga tshivhoni a sea.√ (2)

3.5 D/lwo ḓala.√ (1)

3.6 Mukungedzeli u khou amba/khwaṱhisedza uri a hu na muthu a sa funiho u olwa a bva a tshi tou vha ene muṋe.√ (1)

3.7 Ee.
- Mukungedzeli o swikelela ndivho yawe ngauri o shumisa tshifanyiso tsha vhatsila vha tshi khou ola.
- Mukungedzeli o shumisa khephusheni/maḽeḓere mahulwane u kunga vhathu.
- Mukungedzeli o shumisa luambo lwa u fhuredzela.
- Mukungedzeli o ṋea na vhuṱumani vhune a nga kwamiwa khaho.

KANA

Hai.
- Mukungedzeli o siedza mutengo.
- O shaedza zwifhinga zwa u vula na u vala.

[ZWIVHILI fhedzi zwi pfalaho]√√ (2)
[10]

PHINDULO YA 4: KHATHUNI

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA E

4.1 Muoli u khou ri ṱanela uri vhathu avho vhuvhili havho vha khou amba vho sinyuwa√ luambo lwavho vhoṱhe lu ṱana tsinyuwo.√ (2)

4.2 Luambo lwa u furalela, u peta zwanḓa na u sinyalala lu khwaṱhisedza maipfi awe a ṱanaho u dinalea/sinyuwa/u pfiswa vhuṱungu nga zwiito zwa muthu wa 2.√√ (2)

4.3 C/Ndaela.√ (1)

4.4 Vhasidzana vho ya **tsimuni** u ka muroho.√ (1)

4.5 Ḽisidzana heḽi ndi ndeḓwa.√ Kuambele ukwu ku sumbedza uri muambi u khou vhenga/ṋengiswa nga zwiito zwa uyu musidzana.√ (2)

4.6 Hai, a vhu ngo tea ngauri:
- O vha o tea o tou kaidziwa uri a litshe zwine a khou ita.√
- Mugudi ho ngo tea u bviselwa nnḓa a litsha u funziwa.√ (2)
[10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NḒILA YONE

PHINDULO: TSHIBVELEDZWA TSHA F

5.1 Vhana vho vhuya mulovha na murathu wanga.√
Tshikolo tsho vhuya tsha vala Maemu a sa athu ḓa tshikoloni.√ (2)

5.2 Dzina√+ Liṱaluli√
Khotsi+muhulu (2)

5.3 Gunwe u naḽo.√ - U tswa.√ (2)

5.4 Vhatukana vha dziḓoroboni a vha pfi.√
Ngauri a si vhoṱhe vhatukana vha dziḓoroboni vha sa pfi, hu na vhane vha pfa u fhira na vha re mahayani.√ (2)

5.5 Miraṱaṱa ya magidi yo hwalwa nga mapholisa.√√ (2)
[10]

ṰHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUṰE: 70